

Tudás elsajátítás a verbalitás és vizualitás jegyében

Absztrakt: A szerző kivételes források segítségével igyekszik föltárni azokat az eljárásokat, megoldásokat, amelyek fölhasználásával, alkalmazásával a céhes mesterségek körében elsajátítható, megtanulható volt a szabómesterség. A hazai céhes korszak idején a kézműves tevékenységek egyik elterjedt mestersége volt a szabóság, a szabók céhei a nagy hagyományú és népes céhek közé tartoztak. A tanulmány kizárólag a magyarországi céhes szabók mintakönyveinek elemzésével kísérli meg bemutatni a mesterségbeli tudás ismeretátadási gyakorlatát. Tárgyalja és elemezi az alkalmazott információs és kommunikációs eljárásokat, különös tekintettel a verbalitás és vizualitás átjárhatóságok (jel)elméleti olvasatának föltárásával.

Bevezetés: a szabókról, a szabómesterségről

A talányos cím mögött egy kézműves mesterség tudás elsajátításának (átadásának) jelelméleti megközelítése és értelmezése rejlik. Kivételes források segítségével igyekszünk föltárni azokat az eljárásokat, megoldásokat, melyek fölhasználásával, alkalmazásával a céhes mesterségek körében elsajátítható, megtanulható volt a *szabómesterség*.

A *szab* szavunk [1211 tn., 1481 e.] ismeretlen eredetű. A szó eredeti jelentése 'meghatároz, elrendel' lehetett, s ebből fejlődött ki a 'valamit meghatározott formára vág' jelentés.¹ A *szabó* szó első előfordulása 1271-ből való, a kor gyakorlatának megfelelően, személynévként: „Paulus filius Zobov”.²

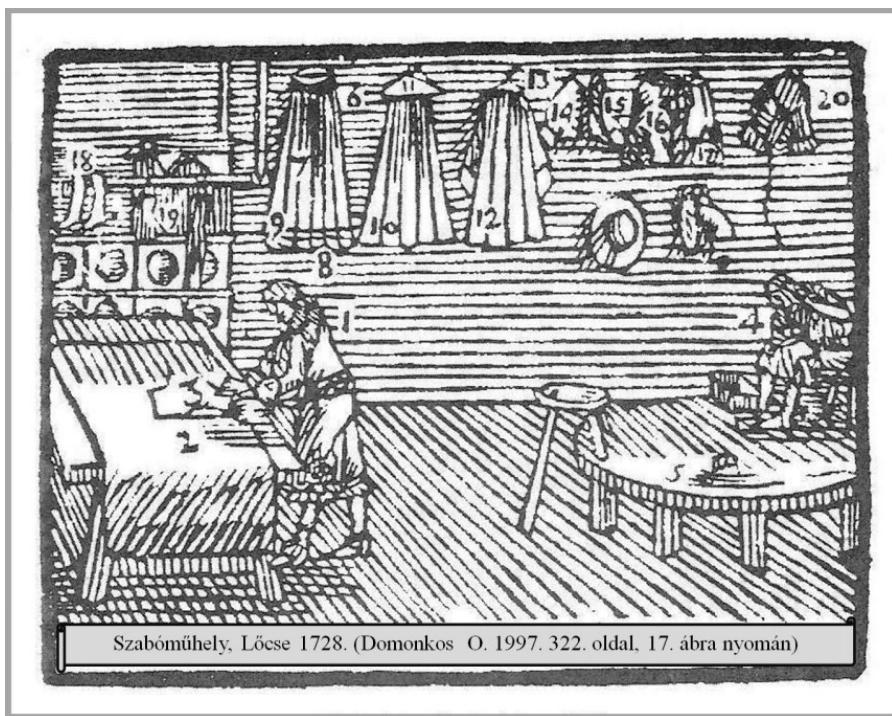
A hazai céhes korszak idején a kézműves tevékenységek egyik elterjedt mestersége volt a szabóság, a szabók céhei a nagy hagyományú és népes céhek közé tartoztak. „Mai ismereteink szerint a legkorábbi szabályzatot Nagy Lajos királytól kapták a szebeni szászok (1379), ezt követte az egrieké (1455), 1459-ben a pozsonyiaké, 1461-ben a kassaiaké, majd Sopron szabd királyi városé (1477).”³

1 ZAICZ Gábor, főszerk., *Etimológiai Szótár Magyar szavak és toldalékok eredete*, Budapest: Tinta Könyvkiadó, 2006, 674.

2 SZAMOTA István, *Magyar Oklevél Szótár*, Budapest: Hornyánszky Viktor, 1906, 872.

3 DOMONKOS Ottó, *Kézművesség szerepe a falu anyagi kultúrájának alakításában* = DOMONKOS Ottó, főszerk., *Magyar néprajz 3. Kézművesség*, Budapest: Akadémiai Kiadó, 1991, 108.

1. kép. Szabóműhely (Vélhetően az *ORBIS PICTUS* ábrázolásának változata. Számokkal jelölve a munkafolyamatok végzői, eszközei és termékek)

64

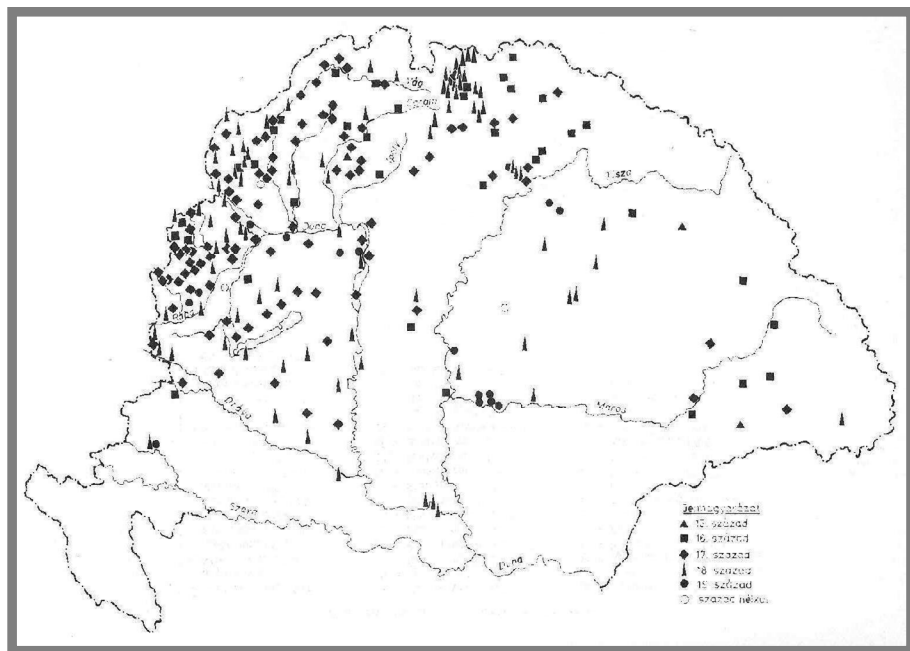
Frecskay János mesterségeket leíró/ismertető szótára szerint: „A szabómesterséget (Schneiderhandwerk) vagy szabóságot (Schneiderei) a ruhát, öltözetet, öltözetet, ruházatot (Kleid, Kleidung) készítő szabók (Schneider) gyakorolják, a kiket aszerint, hogy férfiruhát, férfiöltözetet (Männerkleid) vagy nőruhát, nőöltözetet (Frauenkleid) készítenek (machen), férfiruhaszabónak vagy rövidre fogva (de helytelenül) férfiszabónak (Herrenschneider), nőruhaszabónak (de helytelenül) nőszabónak (Frauenschnneider) neveznek. A czéhek idejében volt külön *magyar szabó* és külön *német szabó*. A magyar szabó kizárólag készítette a magyar ruhát, de mellette európai szabásút is, míg a német csupán az utóbbira szorítkozott. Egyébiránt többnyire nyelvre is különböztek egymástól. Annak a szabónak, aki előkelőbbeknek finomabb kelméből (Stoff, Zeug), finomabb szövetből, szövédékből, szöttesből (Gewebe) készített ruhát, vékony szabó volt a neve. Azok, a kik városszerte nyílt boltokban kész ruhát árulnak, a készárúszabók, a készruhaárúsók (Konfektionschneider).

Az a szabó, a ki a ruhák javításával foglalkozik, a foldozószabó vagy foltozószabó (Flickschneider). Van vásári szabó, vásározószabó, régibb néven vásárműves szabó (Marktschneider), a ki kész ruhát visz a vásárra. Ezzel ellentétben régebben azt a szabót, a ki mérték után a rendelő mondására csinálta a ruhát („a mondvacsi-nált ruhát”) váltóművesszabónak (Frimmschneider) mondták.”⁴

4 Frecskay János, *Mesterségek szótára. I. Rész. Ötven iparág leírása. II. Rész. Ezen iparágak összesített magyar–német és német–magyar szótára*, Budapest: Hornyánszky, 1912, 358.

A XV. és XIX. század között mintegy 226 önálló (részben több települést is magába foglaló) szabó céhről tudunk, és ezeken kívül néhány esetben vegyes céhszervezet tagjai is voltak.

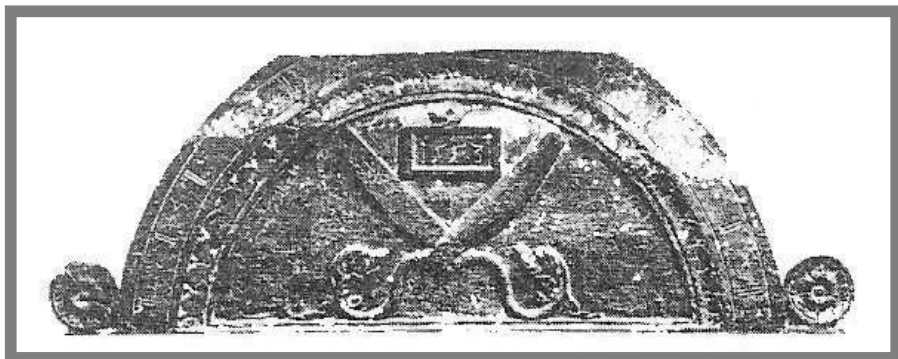
2. kép. Szabó céhek a történelmi Magyarországon (DOMONKOS 1991, 106. OLDAL nyomán)

A céhes emlékek segítségével, mint különböző iratok (oklevelek, limitációk, mintakönyvek, mesterlevelek, vándorkönyvek) és tárgyak (céhládák, cégérek, cégpecsétek, behívótáblák, cégzászlók, céhkancsók, termékek) többé-kevésbé rekonstruálni tudja a kutatás a céhek életét, a tagok tevékenységét.⁵

⁵ A céhjelvények körében cégérnek a hírverésen kívül más jelentősége is volt régebben. Akkor ugyanis, ha a segédből mester lett, az a jog is megillette, hogy mestersége cégérét kiakaszthassa házában az utca felé. Azaz, mintegy vizuálisan is jelezhette, hogy az adott cég tagja lett, munkájáért, annak főként minőségéért nemcsak ő felel, hanem a cég is felelősséget vállal. Éppen ezért, nem meglepő, hogy az egyik legsúlyosabb büntetés volt, ha a cég megvonta valamely mestertől a cégér kifüggesztésének jogát.

3. kép. Szabó cégértábla, jellegzetes szabóollóval (Késmárk, 1553 - DOMONKOS 1979, 325. oldal nyomán)

E tárgyak többségén a szöveges utalások mellett, vagy azok hiányában föltűnik a szabó mesterség legáltalánosabb, legismertebb tárgyi szimbóluma: a *szabóolló*. A klasszikus szabóolló fogantyúinak füle különböző nagyságú. A nagyobb fül, mely mindig alul van, az ujjakat fogadja magába, a kisebb fül a hüvelyket.⁶

4. kép. A Ref. Szabó Tzéh Ládája, Kecskemét 1830 (felirattal - NM 132600 ltsz. GRÁFIK 2008, 212. oldal nyomán)

66

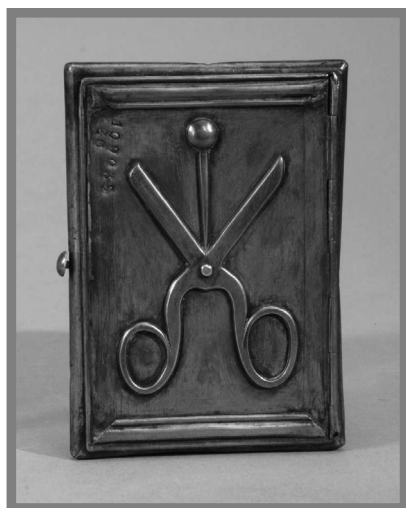
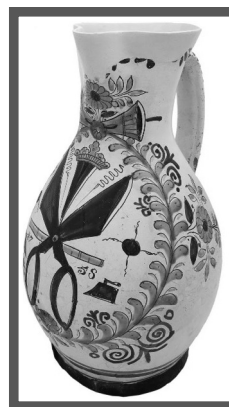

6 Megjegyezzük, hogy a szabónak a legfőbb és leggyakrabban használt eszköze a *tű*. A tűk acélból készültek. Hosszúságuk attól függően, hogy vastagabb, finomabb vagy erősebb munkát kell velük végezni, különböző. Van rövid, félhosszú, hosszú tű és vastagabb, vékonyabb. (A *varró tű* azonban vizuális megjelenítésre, képi ábrázolásra nem alkalmas tárgy.)

5a-b. kép Céhláda, Zilah, ma Zaláu, Románia, szöveggel (NM 78.106.14 Itsz. GRÁFIK 2008, 233. oldal nyomán)

6a-b-c-d. kép Céhjelvények különböző, de jellegzetes szabóólló ábrázolással (a/ a győri szabócéh pecsétje 1576 XJM C. 62.30.1 Itsz. – NEMESNÉ MATUS – SZABÓ 2010, 26. oldal nyomán; b/ a győri szabócéh korsója 1758 XJM C.64.174.1 Itsz. NEMESNÉ MATUS – SZABÓ 2010, 26. oldal nyomán; c/sárgaréz céh-behívótábla, hátoldalán 1844 évszámmal, Jolsva, ma Jelšava, Szlovákia - NM 109035 Itsz. GRÁFIK 2008, 199. oldal nyomán; d/ faragott fa behívótábla, Fertőszentmiklós 1645 – DOMONKOS 1979, 327. oldal nyomán)

7a-b kép Céhjelvények a jellegzetes szabóolló ábrázolásával (a/ óntányér, Erdély 1827 – NM 124425 ltsz. GRÁFIK 2008, 206. oldal nyomán; b/ céhpecsét – ZEPECZANER 2011, 422. oldal 10. ábra nyomán)

A városok, uradalmak, vármegyék limitációkkal, azaz árszabásokkal – Erdélyben például 1627-ben fejedelmi rendelettel – szabályozták a szabók készítményeinek árát. A sorozatosan megjelent árszabások segítségével rekonstruálhatjuk a mesterek áruválasztékát, a különböző társadalmi állású megrendelők, vásárlók számára felhasználható anyagféleségek változását, egy-egy új ruhaféleség megjelenését.

68 A XVIII. század elejétől megsokasodtak a Nyugat-Európából hozzánk érkező divatot közvetítő szabók. A betelepülő németek és a polgárosodó városiak, mezővárosaink paraszt-polgár rétegének igénye folytán ugyanis megnőtt a nyugati, úgynevezett "német ruhák" iránti kereslet.

A XIX. század első felében a magyarországi szabóság történetének újabb korszaka kezdődött, ami a nyugati jellegű, polgári ruhafélék térnyerését eredményezte, nemcsak a városok, de a faluk köznépi lakosságának, köznapi öltözködésben.

A mintakönyvekről

Jelen tanulmányunkban kizárólag a magyarországi céhes szabók **mintakönyveinek** elemzésével kíséreljük meg bemutatni a mesterségbeli tudás információátadási gyakorlatát, különös tekintettel a verbalitás és vizualitás átjárhatóságok (jel)elméleti olvasatának föltárásával.

A mintakönyv a *Magyar Nyelv Értelmező Szótára* szerint lehet:

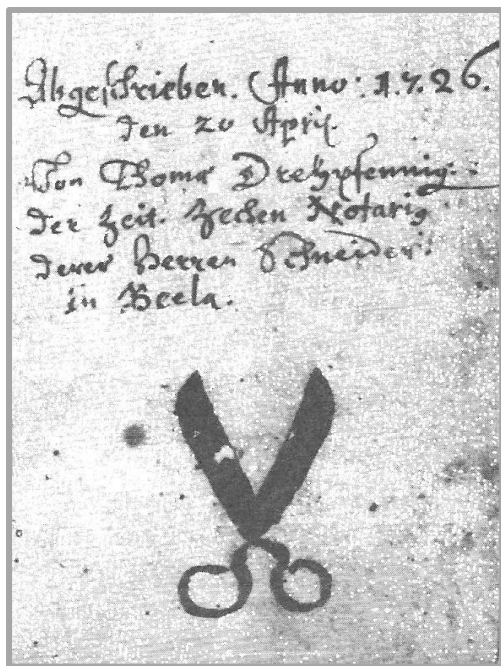
1. Könyv, amelyben díszítésként felhasználható rajzok, minták vannak.
2. Könyv, amely valamely iparág modelljeit mutatja be rajzban.
3. Az a könyv, amelynek lapjaira valamely (nagy) kereskedelmi vállalat vagy valamely szabóipari szövetkezet raktárában levő szövetek mintái vannak ráragasztva.
4. (ritka, nyomdászati) Rendszerint tiszta levelekből álló könyv, amely valamely sajtó alatt levő kiadvány külső alakjának előzetes bemutatására szolgál; makett.⁷

7 A Magyar Nyelv Értelmező Szótára IV. köt. Ki-Mi, Budapest: Akadémiai Kiadó, 1979, 1340.

Tanulmányunk alapvető forrása, s a példatárunk anyagát képező tudományos igényű földolgozás Domonkos Ottó nevéhez fűződik. Kutatásai alapján állapítja meg, hogy: „A magyar történelemben a városfejlődés terén a királyi kiváltságok egyre növelték a magyar városok, mezővárosok, püspöki székhelyek rangját, jelentőségét. Ezek kereskedelme, kézműiparának erősödése, vásáraik vonzása a céhes testületek létrehozásához vezettek a 14-15. században... e kiváltságos települések mesterei önálló céhes testületekbe szerveződtek, városaik magisztrátusától vagy éppen a királytól nyerték szabályzataikat... témánk szempontjából a mesterré válás feltételeit kell szemügyre vennünk, amelyeknek csak egyik eszközét képezték az előszóban említett mesterremek-könyvek... a mesterremek elkészítését, amelynek körét a kezdeti időben csak általánosságban írták le, majd konkrétan is megnevezték a készíten-dő darabokat, a remeklés menetét. Ezekben a pontokban a 15-16. században már néha olyan számban írták elő a remekdarabok ismeretét, mint amilyen mesterremek-könyvek jöttek létre egy századdal később. Természetesen nem mindenhol maradtak fenn ezek a mintakönyvek, vagy éppen nem is vált szükségessé ezek elkészítése. Az illető város adottságai, a tömegesen jelentkező igény, a mérték utáni öltözetek gya-rapodásához vezettek, másrészt az ország történelmi eseményei akadályozták meg, a hadiesemények, vagy éppen a gyakori tűzvészek pusztították el azokat.”⁸

8. kép Mintakönyv, Szepesbéla, 1726. Belső címloldal, szabóolló ábrázolásával és gót betűs bejegyzéssel: „Abgeschrieben, Anno 1.7.2.6. den 20 April von Thoma' Drehpfenig: de r Zeit. Zechen Notarius derer Herren Schneider in Beela.” (DOMONKOS 1997, 126. oldal nyomán)

69

8 DOMONKOS OTTO, *A magyarországi céhes szabók mintakönyvei 1630-1838*, Budapest: Magyar Nemzeti Múzeum, 1997, 25.

Domonkos Ottó a hivatkozott, mintakönyveket elemző kötetében *A remekelőírások-szabásmintakönyvek* című fejezetben a városok sorrendjében mutatja be a legfontosabb történeti adatokat, majd a mintakönyvek szövegeinek betűhú másolatát és a mintakönyvek fotóit, rajzait teszi könnyen áttekinthetővé és tanulmányozhatóvá. A *mintakönyvekben előforduló anyagnevek, öltözetek* című rész tárgyalja az alapanyagokat, a készítmények megnevezését, ez utóbbiakat az alábbi csoportosításban: úgymint egyházi öltözetek, liturgikus tárgyak; férfi öltözetek; női öltözetek; hadi élettel kapcsolatos tárgyak. Az előfordulások idejét a mintakönyvek évszáma adja.

„A remeklésre felkészülés időszakában kérhette az ifjú a mesterremek könyv többszöri tanulmányozását, hogy a szabás formáját, a szükséges anyagokat, a méreteket megismerje, megjegyezze magának. A mintakönyveket azonban nem ingyen készítették, tehát használatát is díjhoz kötötték... De amint láttuk a kassai mintakönyvet többször is javították, lemásolták, akárcsak a kissebenit, megőrizve az elrongyolódott lapokat évtizedeken át. A hétköznapi használatra szánt példánnyal a nagyszombatiaknál és a győrieknél találkozhatunk, egyszerű másolatok formájában.”⁹

Külön kiemeljük, hogy a rajzolás szinte mindenhol része volt a remeklésnek. Domonkos Ottó megemlíti, hogy: „Előfordult a váciaknál, hogy a mesterek engedékenyek voltak a remeklésnél és csak a rajzolást kívánták meg, amit azonban az újabb szabályzat kifogásolt és 'in natura' elkészítését írta elő az ifjú mesternek.”¹⁰

Fontos megemlítenünk, hogy a „szabás a megkrétázott szövet ellenőrzése után következhetett, hiszen ha az hibás volt, akkor nem engedték kiszabni, nehogy a remekelő saját magának, vagy a céhnek kárt okozzon. A céhpecsétékből ismert és napjainkban is használt nagy szabóollóval történt. A mintarajzokból kitűnik, hogy figyelemmel voltak a szövet legcélszerűbb kihasználására, a leeső darabok beillesztésére a toldásoknál. A hazai szabásmintakönyvekben azonban olyan példákat nem találunk, mint az osztrák és nyugati rajzoknál, ahol szinte az oktatást szolgálták az ilyenek, a hozzáfűzött magyarázatokkal.”¹¹

A Domonkos Ottó által közölt mintarajzok megoszlása a következő: „249 az eredeti példányok száma, 131 pedig a másolatoké. Ezekből 51 egyházi jellegű, 13 hadi rendeltetésű, 73 a világi, amiből 24 a női és 50 a férfiöltözet. A női öltözékek közül 2-4 a paraszti, 3-5 az udvari, a férfiruhák közül pedig tíz a paraszti, tíz a nemesi, udvari viseletek száma. A maradék 20, illetve 30 remekdarab pedig a polgári igényeket szolgálta. Az arányok nyilván sokkal jobbak az árszabásokban, a váltómíves készítmények körében.”¹²

9 I. m., 315-316.

10 I. m., 317.

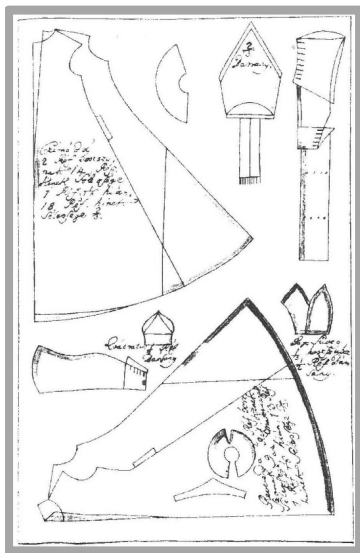
11 I. m., 318.

12 I. m., 316.

Kis kitérő az egyházi viseletekre

Czimádá¹³ 2 Rőf hosszúnak 14 Réff kinek szélessége 1 Réf, 1/16 hián 18 Réf kinek szélessége 2/3. Felirat nélkül: gallér, ujjá, püspök süveg – 2/3 Bársony.

9a-b. kép a/ Czimádá a pozsonyi magyar szabók mintakönyve alapján, 1762. b/ Váci utcai templom, Budapest. A templom mellett Csuha András Papi és Polgári Szabó Reverenda és Czimáda készítő cégére látható. XIX. sz. eleje. (Forrás: Magyar Kereskedelmi és Vendéglátóipari Múzeum KF_4605)

Reverenda 2 Réf hosszúnak 9 Réf, kinek szélessége az materiának 1 Réf 1/16 hián, 13 Réf kinek szélessége 2/3. (Ujjá, gallér méretek nélkül)

Qváttratus (Papi sapka) ½ Réf Bársony

Pap süveg 1/3 hosszúhoz ½ Réf Bársony.¹⁴

13 A papi reverenda egyik formája, mely nem szorosan simul a testhez, mint a reverenda, hanem bő ráncokban hull alá cingulum(öv) nélkül, és körgallérral, esetleg a felsőkaron dupla ujjakkal van ellátva

14 A különböző alakzatokban megjelenő hosszmértéket jelölő Rőf, Réff, Réf kifejezésekkel kapcsolatban fölidézzük, hogy használatukra a szólások körében tanulságos példákat találunk: „Tudja (a) réfnak az árát [Jól tudja mi a rőfnak az ára] = feslett erkölcsű, bujálkodó természet (ember). (rég.); „Szedi a rőffjét = (meg)szalad, (el)inal (táj, gúny); „Rossz réffel mér [rossz a röfe] = hibásan, tévesen ítél meg vkit, vmít (rég.); „Nem rőffel mérik az embert = nem termete, magassága szerint kell megítélnünk az embereket. O. NAGY Gábor, *Magyar szólások és közmondások*, [Budapest]: Akkord Kiadó, 2005, 583–584.

A tudásátadás kommunikációs csatornái, jelek, jelrendszerek

A vizsgálatunk tárgyát képező mintakönyvek szinte kizárólag kézzel írottak, szövegeket és szabadkézi rajzokat, ábrákat tartalmaznak. A tudás átadás tehát a mintakönyvek révén, két fő kommunikációs csatornán, verbális (szóbeli, illetve annak írásos módján) és vizuális (grafikai, képi, azaz nem verbális) síkon történik.¹⁵

Szemiotikai értelemben egyfelől az elsődleges jelrendszer, a nyelv, illetve annak írásos változatával, azaz betűjelek használatával; szavak, mondatok képzése/használatuk során figyelhető meg.

Másfelől viszont rajzok, grafikai ábrák, azaz úgynevezett nem-verbális jelek, főként sablonok vizuális kivitelezésével/fölhasználásával történik az ismeretátadás.

A mintakönyvek különös sajátossága, hogy egyes példányok, nemcsak magyar nyelven, hanem német és szlovák (tót) nyelven is íródtak. További különlegesség, hogy a nyelvhasználat terén a fentiekén túl számolnunk kell az úgynevezett szaknyelvi terminus-technikusok sokaságával, azaz a mesterség gyakorlásában elterjedt speciális szakszavak jelenlétével. Bár ez utóbbiak – ha nem magyar nyelvi lelemények – többsége német eredetre megy vissza, de vannak latin kifejezések is. Ezek jelentéstartalma a nem szakmabéliek, illetve a laikusok számára többnyire nem ismert, de nem is föltétlenül érthető/értendő. Ez utóbbiak köréből álljon itt néhány példa.

1/ *Fertály*, német eredetre megy vissza, jelentése: az adott anyagból negyed, negyedrés. Voltaképp a német *Viertel* (negyed) [viertel (negyed)] szó eltorzított „elmagyarosított” változata, azaz a német *Viertel*-ből származik: a *vier* [fír] ‘négy’, a *Teil* [tájl] ‘rész’ – tehát negyedrésről van szó. Számos szomszédos nyelvben megtalálható, némelyikbe közvetlenül a németből, másokba inkább a magyaron keresztül kerülhetett. Talán a legelterjedtebb, közismert változataként: a *fertályóra*, népies, régies: negyedóra időtartam, azaz tizenöt perc jelentésű használata.¹⁶

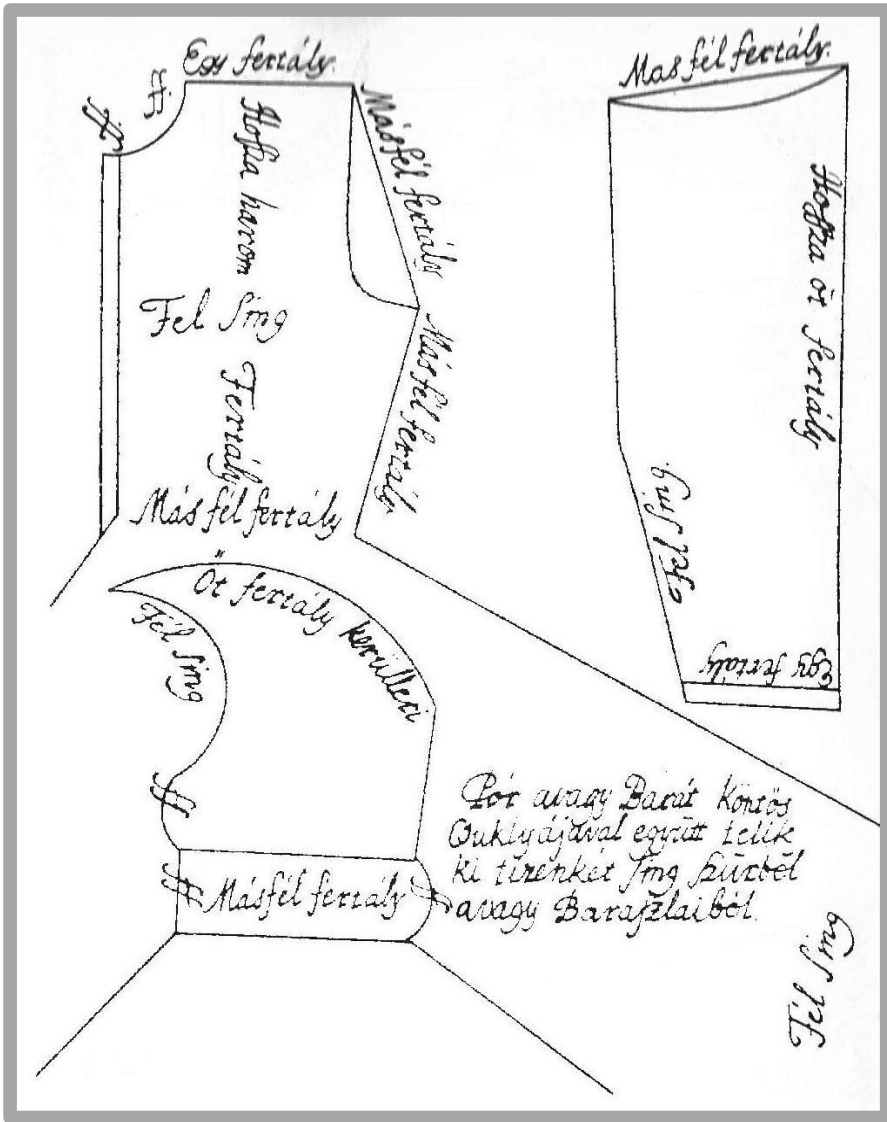
2/ *Sing*, régi hossz mérték; a rófnél rövidebb egykor használt hossz mérték, kb. 60 cm. A középfelnémet *schin* ‘síp csont, lábszárcsont’ átvétele, (ez az előzménye *sín* szavunknak is). A csapók, szűrszabók, szabók körében gyakori volt a használata. Egyes magyarázatok föltételezik, hogy a mértéket jelentő *sing* a lapított vas rudat jelentő *sint*-től eredhetett, ahogy a rőf *sin*forma vasból vagy fából volt.¹⁷

15 Az utóbbi, azaz a nem verbális jelek, jelrendszerek használata elterjedt a népi kultúrában. Lásd GRÁFIK Imre, *Nem-verbális kommunikációk a népi kultúrában* = GRÁFIK Imre, *Jel és hagyomány. Etnoszemiotikai tanulmányok*, Debrecen: KLTE Néprajzi Tanszék, 1992, 5-18.; Uő *Non-verbal communication in folk culture* = Imre, GRÁFIK, *Signs in culture and tradition*, Szombathely: Savaria University Press, 1998, 9-26.

16 CZUCZOR Gergely - FOGARASY János, *A magyar nyelv szótára*, Pest: Magyar Tudományos Akadémia, 1862, 325.

17 *I. m.*, 834.; Vö. Az *ORBIS PICTUS* LXXXI. *A' Mértékek és a' Fontok* című fejezetében : „Az egy végtiben lévő hosszú dolgokat singel (réffel) mérjük...” Ioann. Amos COMENII, *Orbis Pictus – A' Világ le-festve – Die Welt in Bild*. Nyomtatott Pozsonban, Wéber Simon Péter költésével és betűivel: 1793, 164.

10. kép. Kassa 1760. Szabásminta. Pór avagy Barát köntös Csuklyájával együtt telik ki 12 sing szűrőből avagy Baraszlaiból. (Fertály és sing Hosszmértékegységekkel és anyagnevekkel: Szűr = posztó, Baraszlai = boroszlói posztó, egykor Boroszló, ma Wrocław, Lengyelország. - DOMONKOS 1997, 45. oldal nyomán.)

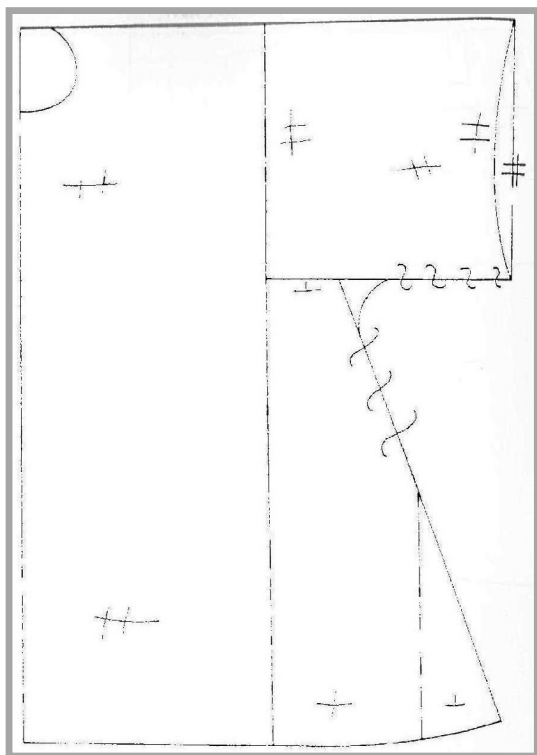

73

3/ *Dalmatica*. Bő ujjú, két oldalt nyitott, térdig érő miseruha a papi segédlet részére (eredetileg dalmáciai előkelő viselet, bő hosszú kabát. Többféle is lehetett: „vörös és sárga vont arany dalmatica, ezüst gombos, hamu színű, tafotával béllett; sárga és szederjes vont arany dalmatica, zöld tafotával béllett; vörös atlac dalmatica egy színt arannyal, az mely körös körül gyönggyel tűzött, ezüst aranyozott gombok rajta.”¹⁸

18 ZUBÁNIC László, *A múlt tükrében elmerengve ... Északkelet-Magyarország mindennapjai a XVI-XVIII. század fordulóján*, Budapest – Ungvár: Intermix Kiadó, 2020, 166.

11. kép *Dalmatica*, Nagyszombat 1636. Szabásminta egyenes és hajlított vonalú jelekkel (DOMONKOS 1997, 149. oldal nyomán)

74

4/ *Sája*, valójában elavult szó, textil anyagnév, *régies* kifejezés; erős gyapjuszövet jelentéssel. Föltehető, sőt bizonyos, hogy csak a textilművekkel foglalkozók körében volt használatos. Czuczor-Fogarasi *A magyar nyelv szótára* mű több jelentéssel említi, például: „tömött sűrű szövetű mintegy sulyos Saja posztó”, de előfordul a sajafátyol: „Tömött sűrű szövetű fátyol”; sajatafota: „Tömött sűrű szövetű tafota”, és sajaszalag: „Tömötten szőtt vastag szalag” formában is.¹⁹

A tudásátadás jelfolyamatai, szemiózisa

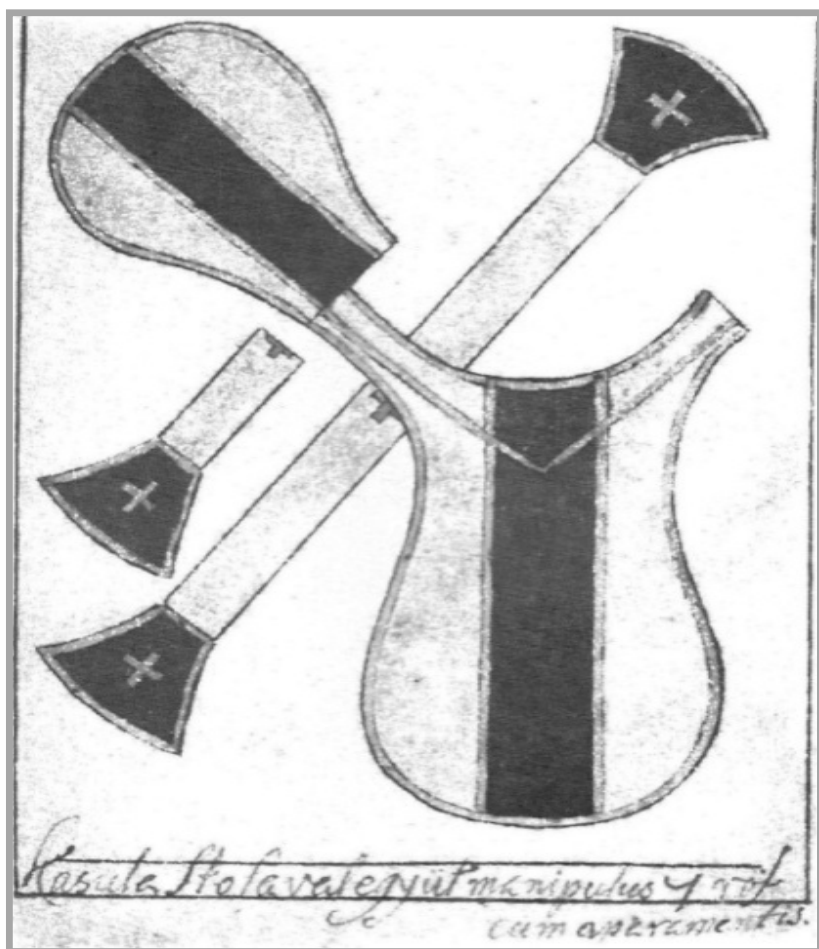
Mindenekelőtt ki kell térnünk a sablonok jelentőségére, melyek a mintakönyvek legfontosabb elemei, s amelyek voltaképp szemiotikai értelemben ikonoknak tekinthetők, s ilyen formán némi túlzással a mintakönyveket egyfajta IKON-gyűjteményeknek tekinthetjük.

A *sablon* ugyanis: mintalap, amelyen az ismétlődő motívumok rajzát, a betűk, számok körvonalát kivágások, lyukak jelzik, illetve ábrázolják. A többnyire kartonból, keménypapírból természetes nagyságban készült műszaki jellegű rész-

¹⁹ CZUCZOR Gergely – FOGARASY János, *A magyar nyelv szótára*, Pest: Magyar Tudományos Akadémia, 1862, 667.

letrajz, amelynek alapján méret szerint ki-, illetve levágják az anyagot, az egyes részeket. A sablon tehát a késztermék formáját pontosan utánozó segédeszköz. Nagyobb mennyiségben és gyakoriságban készülő, azonos alakú munkadarabok, termékek készítésére használt minta.

12. kép *Kazula stolaval együtt manipulus 7 rőf cum aperamentis*. Zöld alapszövet elején és hátán függőleges széles vörös csíkok rátétként, a stóla végei és a manipulus vége szintén vörös. A szegélyezés és a keresztek arany színűek. (Gyöngyös, XVIII. Sz. második fele, színezett mintakönyv, Mátra Múzeum 85.34.1 ltsz. – DOMONKOS 1997, 28. oldal nyomán)

Az eredendően latin *Casula* a római katolikus papok misemondáskor használt ruhája. Eredetileg bő, redős, ujjatlan, harangalaku köpeny volt, közepén nyílással a fej számára, s a testet sátorként egészen befedte. Többféle változata ismert, például: „egy öreg Szent László gyönggyel rakott casulája; más gyöngyös vont arany casula 1 db. két stolával, egy manipulussal; vörös vont arany casula, gyöngyös rakott stolával együtt, manipulus nélkül; vont arany régi, szentek képeivel és középen gyöngy-

gyel tűzött casula, stolával együtt, manipulus nélkül; vont arany régi casula cum crucifixo, Beata Virgine et S. Johann, az kik gyönggyel tűzöttek, stolával edgyütt; , zöld tafotával bélelt vörös és sárga vont arany casula, cum crucifixo, az ki gyönggyel tűzött, stolával edgyütt.”²⁰

Frecksay János a mesterségek szótárában a *séma* (szkema , Schema), kifejezést használja: „a mely ékbefutó számozott papírdarab vagy vászondarab. Ezeken kívül nem gyűrődő vastag papirosból kivágott rendes termetről vett *szabásmintákat* {Schnittmuster), úgynevezett *szabások* (Schnitt) is használ, melyek a ruhadarab egyes részeit tüntetik föl és sokszor egybevágnak a vett mértékkel.”²¹

Fontos megjegyeznünk, hogy a mintakönyvek lapjain használt írott szövegek, különösen azok a tárgynevek, amelyek egy-egy öltözet-féleség, viselet-típus megjelölését szolgálják, mint valamiféle „szóképek” (a ruha nevével fölidézik a tanonc, inas, mesterjelölt tudatában élő emlékképet), azaz a mintakönyvben csak kétdimenziós megjelenítéshez képest generálják a tárgy háromdimenziós képét.

Ennek a felidéződő emlékképnek kapcsán jegyzem meg, hogy találkoztam olyan véleménnyel, amely szerint: „A szabásminta szerkesztés egy külön ‘fejezet’. Könyvből csak nagyjából lehet megtanulni. A finom részeket, praktikákat, az apróbb dolgokat, számolásokat csak szakembertől tudod megtanulni. Van pár jó könyv a piacon, amit kitaró vadászattal meg lehet szerezni antikváriumból, innen-onnan, de azokban is csak úgy van lerajzolva, leírva, hogy feltételez egy szakembert, aki megtanítja a részleteket hozzá.”

76 Ezt a – több szempontból, így szemiotikai aspektusból is – figyelmet érdemlő megjegyzést *Az intermedialitás szemiotikai megközelítései* című konferencián tartott előadásomban is kiemelten hangsúlyoztam. Ezt követően Szívós Mihály volt szíves fölhívni a figyelmemet arra, hogy a hivatkozott vélemény voltaképp a Polányi Mihály által alkotott, úgynevezett *hallgatólágos tudás* jelentőségére utal.²²

20 ZUBÁNIC László, *A múlt tükrében elmerengve ... Északkelet-Magyarország mindennapjai a XVI-XVIII. század fordulóján*, Budapest – Ungvár: Intermix Kiadó, 2020, 166.

21 FRECKSAY János, *Mesterségek szótára. I. Rész. Ötven iparág leírása. II. Rész. Ezen iparágak összesített magyar–német és német–magyar szótára*, Budapest: Hornyánszky, 1912, 386.

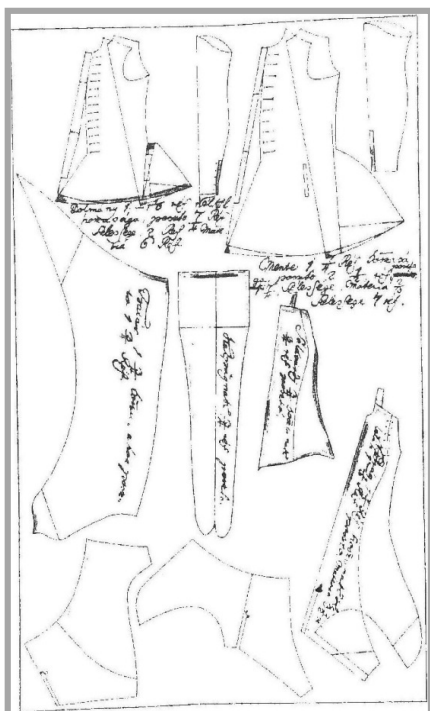
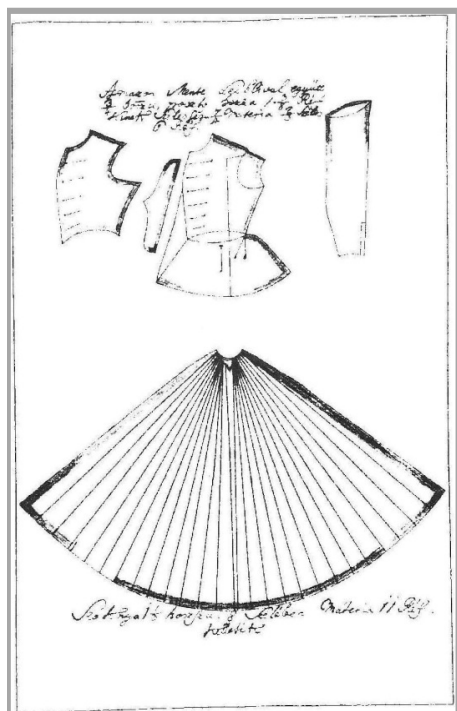
22 Vö. SZÍVÓS Mihály, *A hallgatólágos tudás általános elmélete*, Budapest: Magyar Szemiotikai Társaság, Loisir Könyvkiadó, 2017. Ezúton is köszönöm Szívós Mihály kollegiális figyelmességét.

Példatár

1/ *Nyelv (szöveg) és ábra (rajz/sablon/minta) együttes használata.*

13a-b. kép. Szabásminták sematikus ábrázolásokkal és szövegekkel²³. a/ „Amazon Mente Leibnival együtt. $\frac{3}{4}$ hossz, Poszto hozzá 1 $\frac{7}{8}$ Réf kinek szélessége $\frac{7}{4}$ Materia $\frac{2}{3}$ széles 6 Réf. Szoknya 1 $\frac{1}{3}$ hosszú. 8 Szélében Materia 11 Réf költetik” (Pozsony 1762. - DOMONKOS 1997, 220. oldal nyomán)

b/ „Dolmány 1. 1/16 réf nélkül hosszúsága, poszto $\frac{7}{4}$ Réf szélessége. 2 Réf materia 6 Réf (Ujja) Mente 1 $\frac{1}{4}$ hosszúsága, poszto 2 $\frac{1}{2}$ réf, posztonak $\frac{3}{4}$ szélessége. Materia $\frac{2}{3}$ szélessége 7 réf. (Ujja) Tsutár 1 $\frac{1}{3}$ hosszú, a hoz poszto 1 $\frac{3}{4}$ Réf. Kalpagnak $\frac{3}{4}$ réf poszto. Sálavárdj $\frac{3}{4}$ hoszunak $\frac{3}{4}$ réf poszto. Nadrág 1 $\frac{1}{3}$ Réf hoszunak keletik 1 $\frac{1}{3}$ Réf poszto. Materia 3 $\frac{1}{2}$ réf. (Nadrág) két részből, felirat nélkül. (ülep?)” (Pozsony 1762. - DOMONKOS 1997, 222. oldal nyomán)

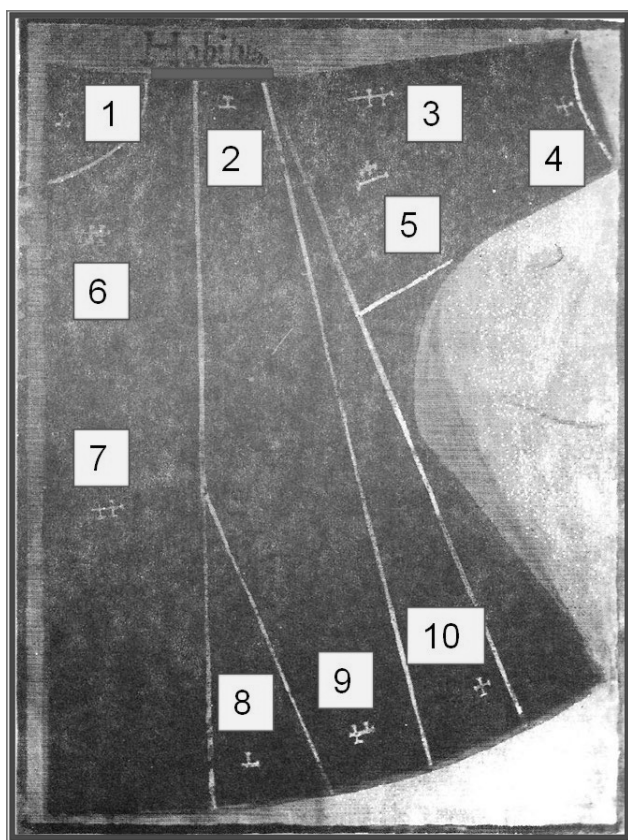
23 A szövegekben régies megnevezések olvashatók, például: *Tsutár* = annyi mint *csótár*, azaz *nyeregtakaró*. Valójában különböző alpanyagból szőtt terítő is lehet; a *Sálavárdj* = az altest és a láb takarására, melegen tartására szolgáló ruhadarab, eredendően bő, bugygyos keleti nadrág.

2/ A ruha megnevezése mellett a nem verbális jelek domináns használata

Habitus, ami a latin *habitus* megfelelője, ez esetben *viselet*, *ruha* jelentéssel. Lásd: Latin: „*Habitus facit monachum*” („A ruha teszi a szerzetest.”) Az ember értékét az öltözete adja jelentéssel, lásd a köznyelvben inkább használt formában: „A ruha teszi az embert.”²⁴

A szabásrajzon használt jelek (10 db) között vannak azonosak és egymástól eltérő különböző, de egyenes vonalakkal álló formációk. Az egyes jelek jelentéstartalmát nem sikerült egyértelműen föltárni. Idős szabómester informátoraink szerint a jelek föltehetően anyagmennyiségre, a szabásdarab irányultságára és elhelyezkedésére utalhatnak.

14. kép. Nagyszombat 1708. Téglaszín keretelésben zöld alapszínre barna *Habitus* szabásminta. Rajzolata fehér vonalakkal és különböző jelzésekkel. Felirata barna. (DOMONKOS 1997, 165. oldal nyomán)

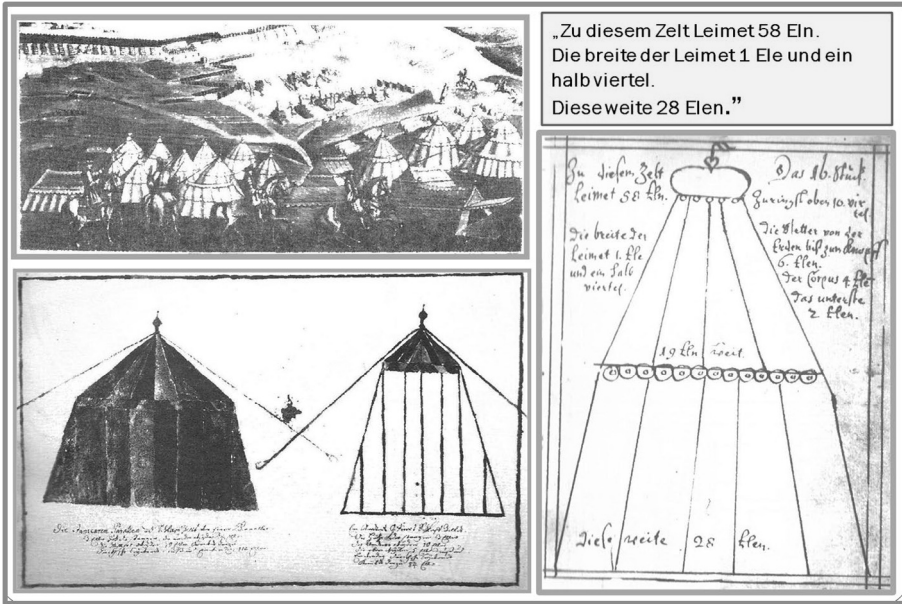

24 Tanulságos megemlíteni, hogy a szólásnak ismert „nem a ruha teszi az embert” változata is. Ugyanis: „A szólás hagyományban olykor előfordul, hogy egymásnak ellentmondó megfogalmazású párok vannak.” SZEMERKÉNYI Ágnes, *Szólások és közmondások*, Budapest: Osiris Kiadó, 2019, 1203.

3/ A nem verbális jelek változatai

A *Dalmatica* a *Casula* és a *Habitus* ábrázolások átvezetnek bennünket a nem verbális jelek egy nagyobb csoportjához; a különböző ábrák, jelek alkalmazásához. E jelek előfordulási változatait vizsgálva, azt tapasztaljuk, hogy megkülönböztethetők a klasszikus jeltipológia elemei. Vannak, mégpedig döntő többségben *ikonikus*, kisebb mennyiségben *index-szerű* és *szimbolikus* jelek²⁵, mégpedig mind a különböző korból és más-más helyekről, településekről származó, mind pedig az egyes, konkrét mintakönyvekben eltérő arányban. Olykor egy jelben többes tipológiai jelleg is előfordulhat.²⁶ Példák az ikonikus jelekre:

15. kép A szerző által szerkesztett értelmező tábla. Jobbra: Sátor. Szepesbéla 1726. (DOMONKOS 1997, 136) Balra fent: Buda 1616. Sátortábor. Részlet (DOMONKOS 1997, 21) Balra lent: Sátor. Győr. 1744. Színezett mintakönyv (DOMONKOS 1997, 250)

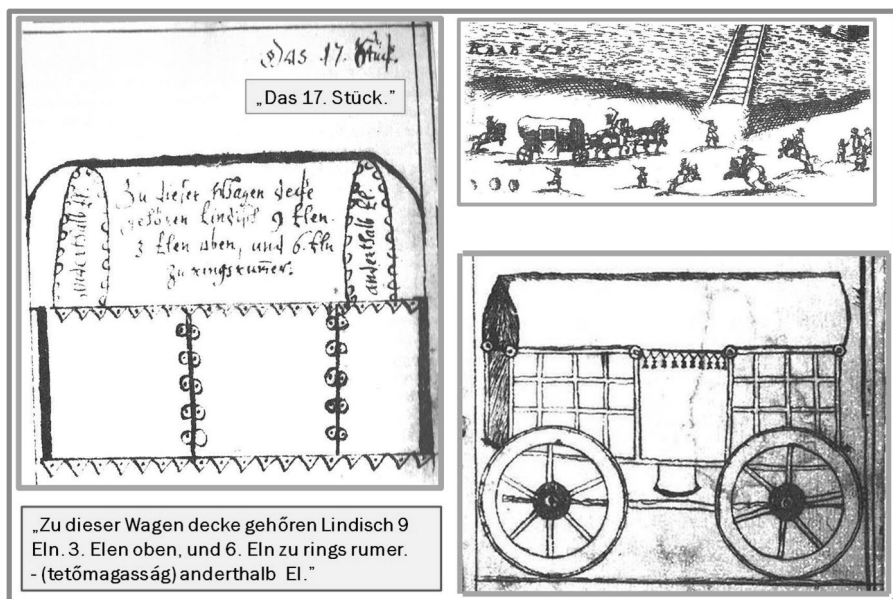

79

25 Vö. SEBEOK A. Thomas, *Contributions to the Doctrine of Signs (Studies in Semiotics)*, Bloomington: Indiana University Press and The Peter De Ridder Press: 1976, 117-142.; VOIGT Vilmos, *Bevezetés a szemiotikába*, Budapest: Loisir Kiadó, 2008, 25-52.; Uő *Jeltudomány*, Szeged: Szegedi Egyetemi Kiadó – Juhász Gyula felsőoktatási Kiadó, 201, 32-33.; Uő, *Etnoszemiotika*, Szeged: Szegedi Egyetemi Kiadó – Juhász Gyula felsőoktatási Kiadó, 2013, 49-68.

26 Vö. „Az index, ikon és szimbólum jelosztályai nemcsak külön-külön, hanem együttesen is megjelennek a kultúrában, a népi kultúrában is.” Voigt Vilmos, *Etnoszemiotika*, Szeged: Szegedi Egyetemi Kiadó – Juhász Gyula Felsőoktatási Kiadó, 2013, 68.

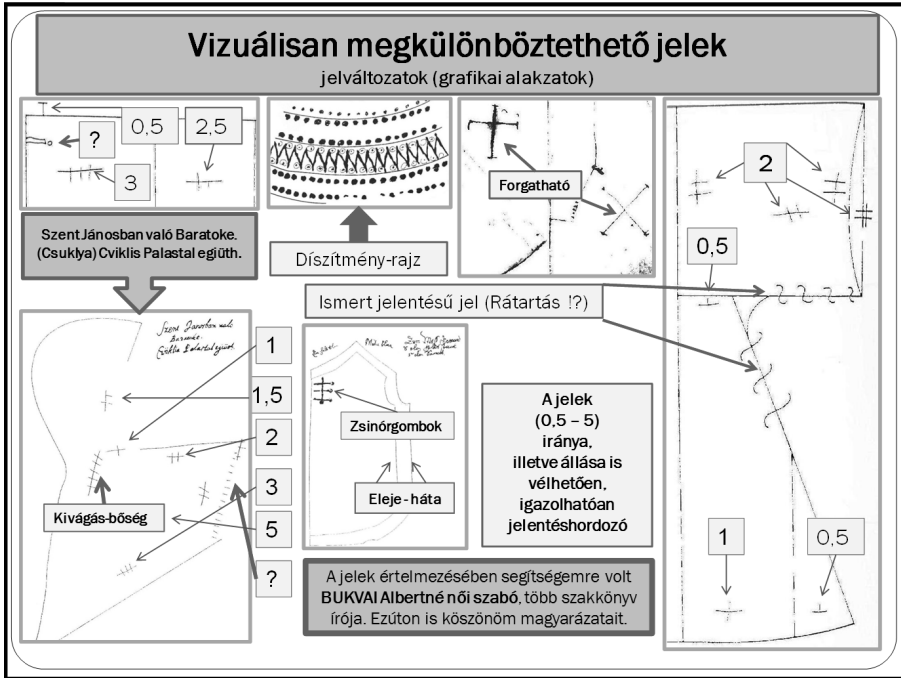
16. kép A szerző által szerkesztett értelmező tábla. Balra: Kocsitakaró. Szepesbéla 1726. (DOMONKOS 1997, 13) Jobbra lent: kocsi takaróval, Szepesbéla 1712. (DOMONKOS 1997, 122,) Jobbra fent: Győr1598. Fedeles utazókocsi. Részlet. (DOMONKOS 1997, 21)

80 4/ Vizuálisan megkülönböztethető jelek jelváltozatok (grafikai alakzatok)

Szabómester informátoraim szerint az alkalmazott jelek (vonalkombinációk) valószínűsíthető jelentése: 1/ Függőleges vonal = *szállirány*, 2/ Vízszintes vonalra helyezett függőleges vonal = *anyagmennyiség*, 3/ Egyszerű kereszt = *középpont jelölés*, 4/ Talpas kereszt = *forgatás*, 5/ Hullámvonal = *áthúzás*, 6/ Az előzőektől eltérő változatok = *egyedi jelentésekkel*.

17. kép. Értelmező tábla: A szerző válogatása mintakönyvekből mintarajz részletekkel (DOMONKOS 1997. kötetéből)

81

Az ábrázolások, jelek értelmezési nehézségére nézve földézem Domonkos Ottó adatgyűjtési eljárását: „A munkamenet pontosabb megfigyelése miatt falvédőpárból szabattam magamnak ruhát. A mintavétel centivel történik, a sorrend állandóan ugyanaz, így az egymás mellé írt számokon nem kell gondolkodni a szabásnál, vajon mit is jelentenek. ... Az alsó és a felső nyak kirajzolása és szabása *gondolomra* történik. ... A zsebfedőalak kirajzolása *gondolomra* történik, van egyenes és fogas.”²⁷

A grafikai alakzatok a szemiózis folyamatában

A szabók által használt nem verbális jelek (a jeltypológia szerinti bármely típusa: *ikon*, *index*, *szimbólum*) esetében indokolt fölfigyelnünk a *szemiózis* hármasságának érvényességére is. Egyfelől az egyes jeleknek más jelekhez való viszonyára, az alkalmazott jelek egymáshoz való kapcsolatára. Ez a *szintaktikai* sík. Másfelől azok a viszonyok, amelyek a jelek és azok között a tárgyak között állnak fenn, amelyekre a jelek alkalmazhatók. Ez a szemiózis *szemantikai* vetülete. Végül tanulmányozás tárgyává tehető a jeleknek az interpretálókhoz való viszonya is. Ez a szemiózis *pragmatikai* relációja.

27 DOMONKOS Ottó, *Adatok a kapuvári férfiruha szabásához*, Ethnographia, 1957/1., 127–129.

A kutatás, illetve vizsgálódás jelen állapotában – várakozásunktól eltérően, és némi csalódással – ma már nem tudjuk pontosan föltárni a szabók jeleinek (különösen az egyszerű a grafikai alakzatok) következetes és jól fölfejtető szintaktikai jellegét. Ezzel szemben a grafikai alakzatok értelmezésével föltárul/hat/nak a használt jeleknek gazdag szemantikai és főként pragmatikai vonatkozásai. Ez utóbbiak döntően a mintahasználat, a mintakövetés révén realizálódnak. (A minta: rajz, amely szerint bizonyos tárgyakat, különösképp kézimunkát készítenek.)

Az azonban határozottan kiderült, hogy a korábbi századok mintakönyveinek a legfontosabb szerepe a praktikus ismeretek átadásának folyamatában van. Ezt a pragmatikus funkciót a napjainkban használatos mintarajz oktatásban és tankönyvekben is megfigyelhetjük. A rajzolás (a rajzkészség) nem véletlenül volt alapja (általában) szinte minden kézműves mesterség elsajátításának, s voltaképp máig is az. Ezt igazolják az újabb, különböző kiadású *szakrajz* könyvek, mint pl. a női szabóké 1961-ből, melyben az alábbi fejezetek tárgyalják az elsajátítandó ismereteket:

Vonalvezetési gyakorlatok

- egyenes vonalak

- ívelt vonalak

Szabványos betűk írása

Kézügyesítő gyakorlatok

Szemmértékfejlesztő gyakorlatok

Távlati rajz

Színkorong

Sőt a végén külön: Divatlapolvasás című fejezet is.²⁸

82

Végül, a nem verbális jeleken túl ...

A mesterség elsajátítás folyamatában természetesen az elsődleges jelrendszer, a nyelv alkalmazása során valósul meg a voltaképpeni verbalitás. Ilyen alkalmakkor az előbeszéd során a szóbeliség, a szóbeli kifejezőkészség révén – vélhetően az írott nyelvnél – bővebb, részletesebb, és ad hoc-jellegű tartalomkifejtés (gazdagabb szemantikai tartalom megfogalmazása) történhetett, s adatközlőim szerint történt is. Ezt azonban a régmúlta, századokkal korábban használt mintakönyvek korára nézve, a nem tudjuk rekonstruálni.

Irodalom

A Magyar Nyelv Értelmező Szótára IV. köt. Ki-Mi, szerk. A Magyar Tudományos Akadémia Nyelvtudományi Intézete, Budapest: Akadémiai Kiadó, 1979.

BUKVAI Albertné - JANCÓS Ágnes, *Férfi szabó mestervizsgára felkészítő jegyzet*, Budapest: Magyar Kereskedelmi és Iparkamara, 2014.

²⁸ Lásd FEKETÉNÉ HAJDÚ Erzsébet - HEGEDŰS Margit, *Női szabók könyve I. – Szakrajz*, Budapest: Műszaki Könyvkiadó, 1961.; Vö. BUKVAI Albertné - JANCÓS Ágnes, *Férfi szabó mestervizsgára felkészítő jegyzet*, Budapest: Magyar Kereskedelmi és Iparkamara, 2014.

- COMENII Ioann. Amos, *Orbis Pictus – A' Világ le-festve – Die Welt in Bild*, Nyomtatott Pozsonban, Wéber Simon Péter költségével és betűivel, 1793.
- CZUCZOR Gergely - FOGARASY János, *A magyar nyelv szótára*, Pest: Magyar Tudományos Akadémia 1862.
- FEKETÉNÉ HAJDÚ Erzsébet - HEGEDŰS Margit, *Női szabók könyve I. – Szakrajz*, Budapest: Műszaki Könyvkiadó, 1961.
- FRECSKAY János, *Mesterségek szótára. I. Rész. Ötven iparág leírása. II. Rész. Ezen iparágak összesített magyar–német és német–magyar szótára*, Budapest: Hornyánszky 1912.
- DOMONKOS OTTÓ, *Adatok a kapuvári férfiruha szabásához*, Ethnographia, 1957/1., 123–132.
- DOMONKOS Ottó, *Kézművesség szerepe a falu anyagi kultúrájának alakításában* = DOMONKOS Ottó, *főszerk., Magyar néprajz 3. Kézművesség*, Budapest: Akadémiai Kiadó, 1991, 7–154.
- DOMONKOS Otto, *A magyarországi céhes szabók mintakönyvei 1630-1838*. Budapest: Magyar Nemzeti Múzeum, 1997.
- GRÁFIK Imre, *Nem-verbális kommunikációk a népi kultúrában* = Gráfik Imre, *Jel és hagyomány. Etnozemiotikai tanulmányok*, Debrecen: KLTE Néprajzi Tanszék, 1992, 5-18.
- GRÁFIK Imre, *Non-verbal communication in folk culture* = Imre, Gráfik, *Signs in culture and tradition*, Szombathely: Savaria University Press, 1998, 9–26.
- GRÁFIK Imre, *Céhemlékek - Guild Relics. A Néprajzi Múzeum műtárgykatalógusai - Catalogi Musei Ethnographiae 12*, Budapest: Néprajzi Múzeum, 2008.
- NAGYBÁKAY Péter, *Munkaeszköz ábrázolások magyarországi céhjelvényeken*, Technikatörténeti Szemle 1967/4., 171–189.
- NEMESNÉ MATUS Zsanett – SZABÓ Péter, *„... remekdarabjaikat bötsülettel elkészítvén ...” A céhek tárgyi emlékei a Xántus János Múzeumban*. Győr: Xántus János Múzeum, 2010.
- O. NAGY Gábor, *Magyar szólások és közmondások*, [Budapest]: Akkord Kiadó, 2005.
- SEBEOK A. Thomas, *Contributions to the Doctrine of Signs (Studies in Semiotics)*, Bloomington: Indiana University Press and The Peter De Ridder Press, 1976.
- SZAMOTA István, *Magyar Oklevél Szótár*, Budapest: Hornyánszky Viktor, 1906.
- SZÍVÓS Mihály, *A hallgatólagos tudás általános elmélete*, Budapest: Magyar Szemiotikai Társaság, Loisir Könyvkiadó, 2017.
- SZEMERKÉNYI Ágnes, *Szólások és közmondások*, Budapest: Osiris Kiadó, 2019.
- VOIGT Vilmos, *Bevezetés a szemiotikába*, Budapest: Loisir Kiadó, 2008.
- VOIGT Vilmos, *Jeltudomány*, Szeged: Szegedi Egyetemi Kiadó – Juhász Gyula felsőoktatási Kiadó, 2011.
- VOIGT Vilmos, *Etnozemiotika*, Szeged: Szegedi Egyetemi Kiadó – Juhász Gyula felsőoktatási Kiadó, 2013.
- ZAICZ Gábor, *főszerk., Etimológiai Szótár Magyar szavak és toldalékok eredete*, Budapest: Tinta Könyvkiadó, 2006.
- ZEPECZANER Jenő, *Székelyföldi céhpecsétek*. Acta Siculica 2011, 409–424.
- ZUBÁNIC László, *A múlt tükrében elmerengve ... Északkelet-Magyarország mindennapjai a XVI-XVIII. század fordulóján*, Budapest – Ungvár: Intermix Kiadó, 2020.

Acquiring knowledge through verballity and visuality

Abstract: With the help of exceptional sources, the author tries to reveal the procedures and solutions by which tailoring could be mastered and learned among guild crafts. During the Hungarian guild era, tailoring was one of the widespread trades of craft activities, and tailors' guilds were among the most traditional and populous guilds. The study attempts to present the knowledge transfer practice of craft knowledge exclusively by analyzing the sample books of Hungarian guild tailors. It discusses and analyzes the applied information and communication procedures, with particular attention to the (sign)-theoretical reading of the interoperability of verballity and visuality.

Keywords: Tailoring, tailoring guild, pattern book, tailoring drawing, tailoring signs

GRÁFIK Imre

Néprajzkutató, ny. múzeumi főtanácsos, a néprajztudomány kandidátusa.

H-9700 Szombathely, Széll Kálmán u. 4.

E-mail: grafikimre@gmail.com

Webseite: <http://grafik.hupont.hu>